

K OTÁZKÁM PALACKÉHO KOMENIOLOGIE

D a g m a r Č a p k o v á

Je už dnes známější skutečností, že na počátku českého národního obrození bylo nutno znovuobjevovat nebo teprve objevovat v českých zemích dílo J.A.Komenského¹, a tím i Jednoty bratrské, jejímž byl dovršitelem. Nejprve, kdy české národní obrození muselo začínat obranou české řeči a nápravou její pokleslosti, byl Komenský poznáván jako klasik českého jazyka, jako český spisovatel, jak se jevil zejména po Stachově edici Labyrintu světa a ráje srdce (1782); už před tím však jako učitel jazyků svými Dveřmi jazyků (Janua linguatum), zejména ve vydání od Karla Ignáce Tháma (1805, s nesprávným názvem „Brána“, který se na půldruhého století v českém překladu ujal). K.I.Thám patrně - znal i kutnohorskou edici (1785) českého spisu Komenského Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti) a on i jeho bratr Václav Thám, jenž zařadil do edice básní Komenského český překlad Catonových Disticha moralia, se o Komenském v obranách českého jazyka vyjadřovali s chválou a jeho češtinu doporučovali jako vzor k napodobení.

Důvodem, proč se ve vlasti Komenského začalo naň navazovat tak pozdě, byly zejména dvě skutečnosti. Za prvé, působilo známé protireformační potlačování památek české reformace - spisy Komenského patřily k zakázaným knihám. Z mála výjimek doby protireformace v Čechách byl Bohuslav Balbín, jenž v Bohemia docta aspoň částečně ocenil Komenského, hlavně jeho Labyrint. Znal však jen 12 spisů Komenského a jeho spis Bohemia docta mohl vyjít až na počátku obrození.

¹ Odkazuji v návaznosti na J. Jakubce a J. B. Čapka na své starší studie, kde je většinou i bibliografie; např. Čapková, Dagmar: *Palackého ocenění J. A. Komenského. Jednota bratrská*, XXIX, 1952, s. 119-122. - *Táž: Předškolní výchova v díle J. A. Komenského, jeho předchůdců a pokračovatelů*, kap. VI/1-4. Praha 1968, s. 162-200 a nn. *Táž: Kulturní ovzduší Trenčína v době příchodu Františka Palackého. Slovesná věda* 4, 1951, s. 49-41. Brambora, Jos.: *K opětnému oživení ideí Komenského ve vlasti v první polovině XIX. století. Studia Comeniana et Historica* 8, 1978, č. 18, s. 5-34., o Palackém s. 17-18.

Za druhé, po smrti Komenského měly vliv neadekvátní, až nepřátelské nebo pohrdlivé posudky jeho díla, bez skutečné znalosti celku jeho spisů a záměrů. Tak např. lze uvést hlavně: Dictionnaire historique et critique (1695 a další vydání) Pierra Bayla, francouzského encyklopedisty, navazujícího na současníka Komenského a později jeho kritika Samuela Maresia; rovněž Geschichte der menschlichen Narrheit I (1785) Johanna Christiana Adelunga, německého racionalisty, jenž zařadil Komenského mezi blázny, a jiné. Kladná obdivná charakteristika osobnosti Komenského v básni i dopise (1671) německého filosofa G. W. Leibnize, ani obrana Manes Comenii (1746) neustadtského rektora Paula Eugena Layritze dlouho nebyly v českých zemích známy.

Pokud se členové starších obrozenských generací zmiňovali o Komenském (např. R. Ungar, M. A. Voigt, F. M. Pelcl, F. F. Procházka, J. Dobrovský aj.), běželo většinou buď o působení vlivu Balbínova, nebo Baylova. Na počátku 19. století byla již situace v českých zemích Komenskému poněkud příznivější (J. Nejedlý a j.), snad už i působením evangelických Slováků a Herderova 57. dopisu (v jeho Briefe zur Beförderung der Humanität, 1795) oceňujícího Komenského myslitele. Ale ani Jungmann a jeho generace před komeniologickým vystoupením Palackého neznamenalí zásadní přínos, stále běželo o zájem převážně jazykový, event. literární, ne pedagogický a filosofický, ideový, náboženský ap.; o Komenského se hlouběji začali zajímat právě až po Palackého třech studiích o Komenském z r. 1829. Jiná situace byla ovšem na Slovensku a tento vliv si Palacký r. 1823 přinesl do Prahy.

O tom, že lze právem tvrdit, že se Palacký stal zakladatelem české komeniologie, rozhodovaly zejména tyto skutečnosti:

1) Předpoklady k lepšímu posazení Komenského (vzhledem k autorům z českých zemí) měl Palacký nejlepší, protože již v rodině mohl získat podněty k zájmu o Komenského a českou reformaci vůbec.

2) Významný, ba rozhodující byl jeho studijní pobyt na Slovensku, kde žila tradice Komenského a recepce jeho prací nepřerušena, i v evangelických školách zvláště od čtyřicátých let 17. století (na rozdíl od českých zemí). Když přišel Palacký ze Slovenska r. 1823 do Prahy, byl již jeho profil intelektuálně, filosoficky a vědecky vcelku takřka hotový.

3) Ke svému zhodnocení života a díla Komenského se jako historik vyzbrojil vědecky, poznáním pramenů, tj. děl Komenského, i literatury, tj. posudků o něm, včetně oněch neadekvátních soudů jmenovaných, ale především i četbou autorů, kteří nebyli časově příliš vzdáleni od doby života Komenského a znali i Jednotu bratrskou, z níž Komenský vyrostl a jejíhož směřování si Palacký vážil.

4) Jako představitel nejen českého jazykového a literárního obrození, nýbrž i obrození ideového, hodnotil Palacký filosoficko-vychovatelskou práci Komenského s úsilím vidět mnohostrannost jeho snažení i jeho předchůdcovství některých aspektů budoucího vývoje.

Ad 1) Fr. Palacký pocházel z písmácké rodiny. Ve svém životopise² o tom poznamenal, že předkové jeho zůstali i za protireformace „*věrní, aspoň potají vyznání Jednoty bratří českých a přičiňovali se o zachování jeho jak v Hodslavicích, tak i v okolí; pro strach před jezuitu chovali knihy bratrské ve hlubinách lesův zakopané, když i v určité doby, obyčejně v noci, scházejíce se spoluvyznavači jejich z okolí a rezstavujíce potřebné stráže na rozličných místech, aby vyzrazení nebyli, vzdělávali se čtením jejich a zpěvy nábožnými.*“ Připojil, že z okolí vyšli r. 1722 i první zakladatelé Herrnhutu. „Poněvadž ale toleranční patent (...) jen vyznání augšpurskému a helvétskému“ (luterskému a kalvínskému) „dával svobodu“, protestanti Hodslavští, dlouho byvše na vahách, přiznali se konečně k vyznání augšpurskému a založili u sebe zvláštní církev. Otcí mému Jiřímu, tehdáž jinochu patnáctiletému, nařízeno bylo vzdělati se ve

² Vlastní životopis Fr. Palackého. In.: *Dílo Františka Palackého*, Praha 1941, díl I., s. 9-18 a nn, II., s. 35-36 a nn; citát s. 35.

školách aspoň v té míře, aby státi se mohl prvním školním učitelem.“ V Hodslavicích pak vystavěl Jiří Palacký evangelickou školu, v níž se stal učitelem; zastával i funkci obecního písaře; sám napsal Knížečku k vzdělavatelnému čítání³, kterou mu r. 1812 vydal v Bratislavě (tehdy Prešpurku) Jiří Palkovič, učitel Fr. Palackého. Jiří Palacký kladl důraz na nenásilnou (názornou) výchovu od bystření smyslů k rozumovému chápání, zaváděl i vzájemné vyučování. Jeho syn patřil k nejlepším žákům a (jak později ve svém životopise napsal, „já zrodil se ve škole, přilnul jsem záhy ku knihám a již co chlapec pěti až šestiletý přečetl jsem byl celou bibli.“ Otcí se František obdivoval pro jeho bystrý rozum, pevnou vůli, dobrou paměť, podnikavost, mnohostrannou zkušenost, zálibu ve čtení knih, zbožnost, mravní pevnost a životní rozhled. Od něho slyšel i o Komenském, jehož otec rád citoval. Matka mu byla obrazem pokojné duše, pravé ženské jemnosti a něžnosti, lásky a trpělivosti („jediná mezi tisíci“). O Komenském se František také dozvěděl ve svém dětství ze své návštěvy Fulneku, z tamní tradice, jak poznamenal ve své studii *Život J.A.Komenského*⁴: „*Za pacholetství mého, když jsem ve Fulneku byl od obyvatelův tamějších ještě ukazovány mi někdejší Sbor bratrský a místo, kde Komenský bydlil; vypravovány také ze starého podání mnohé povídky o životě jeho domácím ve Fulneku*“, o jeho včelařství a zbožné a přívětivé povaze a jak si ho lidé vážili.

Ad 2) Se spisy Komenského se však Fr. Palacký seznámil až na Slovensku, kam ho dal otec (po německé škole v Kunvaldu) studovat. Od r. 1809 studoval tedy na evangelické latinské (tj. střední) škole v Trenčíně na západním Slovesku a od r. 1812 pak na vynikajícím Prešpurském lyceu (v Bratislavě).

Na Slovensku, kde na rozdíl od českých zemí protireformace nikdy docela nezvítězila, ani po nezdařeném uherském povstání proti Habsburkům r.

³ O tisku Knížečky srov. PALACKÝ, F.: *Vlastní životopis.. II*, in: *Dílo F. P.*, s. 37.

⁴ Františka Palackého *Spisy drobné III*, vyd. L. Čech. Praha 1902, s. 369 (pod čarou).

1671, vycházely spisy Komenského v 17. i 18. století, Komenský tam působil na slovenské osvícenství a také na teorii pedagogickou, slovenští studenti volně pokračovali ve studiu na německých luterských univerzitách, kde žila tradice Komenského, na Slovensku se usazovali i čeští exulanti po r. 1620 ap.⁵ U vzdělaného trenčínského měšťana Františka Bakoše, církevního spisovatele a horlivého čtenáře českých knih, s jehož synem Janem studoval, po prvé četl Fr. Palacký i *Labyrint světa a ráj srdce*⁶ Komenského, Jungmannovy spisy aj., stal se vlastenecky uvědomělým milovníkem češtiny. V Bratislavě byl pak písařem, překladatelem a vůbec pomocníkem svého učitele J. Palkoviče při vydávání jeho *Týdenníku*, později i při jeho *Slovníku*, při výborech z českých spisovatelů. V Bratislavě, vedle studia filosofie, teologie a pedagogiky na lyceu, zejména od r. 1816 také vlivem přítele Jana Benediktiho-Blahoslava, s nímž a s P. J. Šafaříkem utvořili trojici přátel; později přibyl Jan Kollár, se Palacký široce vzdělával v cizích jazycích (k latině, řečtině, němčině přibral si postupně angličtinu, francouzštinu, italštinu, srbštinu, ruštinu, aj.), i v řadě oborů; jednak se snažil soukromou pílí, četbou, držet krok s obory, které studovali jeho přátelé Benedikti, Šafařík na univerzitě v Jeně, ale zajímal se i o zeměpis, studoval historii a historiky, zejména britské, z oborů ještě přírodopis, pedagogiku - soukromě též vyučoval - , filosofii, (zaujal ho především I. Kant, studium jehož děl odvedlo Palackého od povolání kazatelského) - metafyziku, logiku, psychologii, klasickou filologii, estetiku, poezii, psal české básně, později zastával s Šafaříkem prosodii časoměrnou (vydali spolu r. 1818 v Bratislavě. Počátky českého básnictví obzvláště prosodie); sbíral lidové písně na Moravě; četl staročeské i pozdější knihy, také Kranzovy dějiny bratří českých a moravských (tj. David Cranze, *Alte und neue Brüderhistorie*, 1771) aj. Přes

⁵ Srov. ČAPKOVÁ, D: *Základní příčiny významu Slovenska pro uchování tradice Komenského od jeho doby a pro poznávání jeho díla v českém národním obrození*. In: Univerzita Karlova J.A.Komenskému, Praha 1990, s. 227-238.

⁶ PALACKÝ FR.: *Vlastní životopis I*, In: *Dílo Fr. P. I*, s. 16-17.

lásku k poezii autokriticky zjistil vlastní sklon spíše vědecký než k nadání básnickému. A protože byl přesvědčen, že cestou k filosofii, potřebné i pro vědu, je psychologie a estetika, začal psát svou Krásovědu, kterou pak vydával v Praze a připravoval se k činnosti historika. V Krásovědě vyjádřil i svou myšlenku *božnosti*⁷, která nebyla vzdálena usilování Komenského⁸ a jejíž obsah uplatňoval Palacký až do konce života.

Ještě na Slovensku, od své četby Labyrintu nepřestal Palacký číst Komenského a vedle rozhodnutí, i na základě četby anglických a skotských historiků, napsat historii českou „a la Robertson“, psal i důkladné rozpravy literárně historické např. na žádost Bartol. Kopitara z r. 1821 o recenzi pro Wiener Jahrbücher der Literatur o Palkovičově česko-německo-latinském slovníku, který vyšel v Bratislavě 1820-21, a o M. J. Sychrově pokusu o českou frazeologii, Brno 1821-22. Svě recenzi chtěl Palacký předeslat obšírnější výklad o vývoji problematiky české řeči a literatury. Kopitar mu však rozpravu vrátil, že by ji censura nepustila; Palacký, jak poznamenal, tušil za těmi slovy spíš Kopitarovu obavu, aby mu otištění nezpůsobilo nepříjemnosti a jeho nechť k češtině. Rozprava pak vyšla v Gedenkbätter II,2., 19 nn): An- und Aussichten der böhmischen Literatur⁹. Napsána byla v r. 1822 a líčila stav české řeči a literatury...

V tomto rámci, tedy už r. 1822, psal Palacký i o Komenském. Zařazení Komenského na závěr údobí české literatury 1500-1620, které Palacký nazval „nejskvělejší“, zdůvodnil tím, že - ač většina spisů Komenského byla napsána v exilu v cizině, „svým duchem patří k dřívějšímu období ještě kvetoucí literatury“. Palacký u Komenského viděl vyvrcholení kultury českého jazyka: „Nikde se nezjevuje jeho zvláštní přirozenost, jeho cudnost, ohebnost a

⁷ Palacký Fr. *Krásověda, I. Božnost a II* In: Palacký Fr.: Spisy drobné III, s.127- 131.

⁸ Bartoš, F. M. upozornil na možný pramen u Komenského Palackého *božnost a Komenský*. Národní kultura IV, s. 57nn.- ČAPKOVÁ, D.: *K pramenům Palackého božnosti.*, Slovesná věda 2, 1948/49, s. 214-216.

⁹ Česky: *Rozhledy a vyhlídky české řeči a literatury před padesáti lety*, in: Spisy drobné III, s. 489nn o Komenském s. 498-499 a 503.

elegance tak čistě a jasně, jako v 20 českých spisech tohoto posledního biskupa moravských bratří; proto mají také vlastní vnadu, mládí a půvab, který učenci, právě tak jako prostému muži lahodí“. Pak zdůraznil trvalou cenu Labyrintu Komenského, ne však pouze jazykově, nýbrž i obsahově. Upozornil na podobnost s pohledem Swiftovým, ale podstatný rozdíl viděl ve vztahu k člověku, u Komenského, přes humornost karikatury, v pozadí soustrast s ubohými, zbloudilými lidmi a s jasným cílem vést člověka k prohloubení duchovnímu, k opravdové zbožnosti. Dodal, že Komenského, podle jeho soudu, nejlíp ocenil Herder a že „i onen ke všem utrakvistům nespravedlivý jesuita Balbín vydal mu s obdivem svědectví...“

V uvedených Rozhledech jsou odkazy na Komenského *Methodus linguarum novissima* a např. citát ze 4. kapitoly, §26 této práce, který dokládá, že Palacký tehdy už znal Komenského *Opera didactica omnia*. V dalším výkladu ve své rozpravě o české řeči a literatuře totiž Palacký tímto citátem přímo upozornil na Komenského názory z čtyřicátých let 17. století o srovnávání jazyků, vyjádřené v *Methodus linguarum novissima* v druhém dílu ODO. Na Slovensku ovšem byla amsterdamská edice tohoto souboru spisů Komenského z r. 1657/58 dostupná. Je to další doklad k zjištění V.T.Miškovské - Kozákové¹⁰: Palacký čerpal z *Methodus* i na jiných místech uvedené práce. Chtěl upozornit bohemisty a filology vůbec na Komenského. Miškovská také poznamenala, že při požadavku na jazykový slovník, který by připravila vědecká akademie, uvedl Palacký i „*pansofický vztah řeči k úplné soustavě lidských pojmů*“, což byla opět inspirace z díla Komenského a kladné upozornění na jeho pansofii, tak kritizovanou.

Ad 3) Jako historik žádal Palacký znalost pramenů a literatury, co nejuplněnější a nejhodnověrnější svědectví. To postrádal u kritiků Komenského,

¹⁰ Poznámka k českému překladu *Methodus linguarum*. Vybrané spisy J.A.Komenského, sv. III, Praha 1964, s. 396.

jako byl D. G. Morhof ¹¹, který odmítal latinu učebnic Komenského aj., P. Bayle, jenž přijímal Komenského jako autora učebnic, ale odmítal jeho pansofii, shora uvedený Adelung aj.

Proto, r. 1829 své tři studie o Komenském, z toho dvě - Život J.A.Komenského a Poznámání všech spisů J. A. Komenského podle času jich skládání - v českém Časopise společnosti vlasteneckého Museum v Čechách¹² a jednu německou, Ueber J. A. Comenius und seine Werke v Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums¹³ - pojal i jako obranu Komenského hlavně proti úsudku Baylovu, Adelungovu a Hormayrovu¹⁴. Palacký dokázal, že tito autoři neznali práce Komenského. Sám pak přečetl Komenského Opera didactica omnia (ODO), české spisy Komenského, které byly dostupné v edicích na Slovensku nebo v Německu aj. Palacký čerpal právě z životopisných vsuvek Komenského v ODO. Z literatury pak nejen z Balbína (Bohemia docta), ale také z polského současníka a přítele Komenského v Lešně, A. Wengierského, Systema historico-chronologicum (1652). Dále se poučoval u G. C. Riegra, autora Die alten und neuen Böhmischen Brüder (1740). O něm napsal v jedné poznámce v Životě J. A. Komenského, že „měl mezi starými spisovateli nejlepší zprávy o Komenském“.¹⁵ Přidržel se ho proto i v otázce rodiště Komenského, tj. narození Komenského v Nivnici, což se i Palackému zdálo nejpravděpodobnější a co se shoduje s dnešním stavem znalostí podle Komenského přiznání k jménu *Jan Segeš Nivnický* (Clamores Eliae). Palacký znal též J. Th. Elsnera Martyrologium Bohemicum (1766), Davida Cranze, Alte und neue Brüderhistorie (1771), J. G. Müllera, Bekenntnisse merkwürdiger Männer (1791) aj. Ale ani s jejich pojetím nebyl docela spokojen, protože neznali mnohostrannost díla Komenského, jehož

¹¹ *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus* (1714).

¹² III, sv. 3, s. 19- 55 et ibid., s.113-120.

¹³ III, September, s. 255-268, October, s. 330-343.

¹⁴ V pátém svazku *Oesterreichischer Plutarch*.

¹⁵ Spisy drobné III, s. 367.

myšlenky zaslouží stále pozornost, jak připomínal. Palacký také marně sháněl Layritzovu obranu Komenského Manes Comenii na knižních trzích a v knihovnách. V německé studii se proto soustředil na vyvrácení omylů o životě a díle Komenského. K nejdůležitějším opravám Palackého patří, že *Theatrum divinum* z r. 1616 (kterou Adelung, zřejmě neznaje ji, kritizoval) je práce Matouše Konečného, ne Komenského.

Pochopitelně Palacký navázal i na Herderovo hodnocení humanity Komenského v *Briefe zur Beförderung der Humanität*, č. 57, z r. 1795. Když psal své tři studie z r. 1829, byl také již v Čechách znám dopis Leibnizův s kladným hodnocením Komenského; Palacký v *Monatschrift II* vydal o tom Vinařického článek. Leibnizovo stanovisko mohlo rovněž přispět k zájmu Palackého o myslitelské dílo Komenského. Palacký první v českých zemích ocenil pansofii Komenského. Nazval ji „*zvláštní způsob encyklopedií*“ a pochopil, že je základem i učebnic Komenského. Myšlenku pansofie spatřoval v základu vztahu a spojení pojmů a slov jako klíč k lidskému vědění. Palacký si vážil Herdrova výkladu o Komenského spisu *Unum necessarium* a byl by si přál, aby tak Herder osvětlil i didaktická díla Komenského, čímž by opravil Baylův soud o neužitečnosti a nepraktičnosti didaktiky Komenského i Adelungův názor, že Komenského snaha o zjednodušení lidského poznání znamená odhodit devět desetin zkušeností a objevů a „zbožným vrtochem pansofie“ a šarlatánstvím omezeného rozumu získat slávu a vydělat peníze. Také práci Komenského pro Švédy Adelung snižoval, že Komenský jen zneužíval štědrosti de Geera. Málo toho v Elbingu vypracoval a filosofickou rozpravu o studiu jazyků (*Methodus*) Adelung bez důvodu odsoudil, takže Palacký byl přesvědčen, že ji nečetl; uváděl na rozdíl od Adelunga názor Adama Weinheimera z Esslingen, který byl Metodou nadšen, jak napsal příteli Komenského M. Hesenthalerovi.

Palacký odmítl i Adelungovu kritiku povahy Ludvíka de Geera, jehož naopak Palacký vykreslil velmi kladně, jako i jeho syna Vavřince.; oba tolik

podporovali Komenského. Vyvrátil všechna podezření (také v různých encyklopediích), že Komenský usiloval o hodnosti a finanční prospěch. Palacký vyvrátil také podezřívání, že Komenský zavinil zkázu Lešna. Dokázal, že přitom jeho kritikové ani neznali Komenského spis *Lesnae excidium*. Nakonec se vyslovil Palacký ke kritikám Komenského pro jeho vydávání revelací. Vykládal tuto činnost Komenského jednak nátlakem Drabíkovým, jednak historicko-politicky a psychologicky - utrpení exulantů v třicetileté válce i po ní posilovalo sklon věřit naději na osvobození a návrat do vlasti, což některé revelace obsahovaly. Palacký uvedl také řadu malých politických spisů v třicetileté válce (příklady měl hlavně podle J. G. Müllera, *Bekenntnisse merkwürdiger Männer*). Palacký se nakonec své německé stati zmínil, že by rovněž zprávy o Komenského polemikách se sociniány zasloužily oprav; podobně i kritiky myšlenek Komenského o nápravě věcí lidských, když v Halle vyšel první díl *Obecné porady, Panegersia* (aniž vydavatel Buddeus věděl o Komenského amsterdamské edici *Panegersie a Panaugie*). Avšak aspoň ještě chtěl pokárat pomluvu, že Komenský prý předpovědí francouzskému králi sledoval získání jedno z prvních míst v univerzální monarchii a že r. 1668 chtěl spisem *Via lucis* „obelstít“ anglickou Royal society a vymámit na ní peníze; *Via lucis* byla ovšem napsána již v r. 1642 a teprve 1668 vydána, doplnil správně Palacký a zároveň upozornil na výklad Komenského v předmluvě k druhému dílu ODO.

Palackého tři pojednání o Komenském byla tedy do r. 1829 vskutku nejobsáhlejší a nejvýstižnější sled života a díla velkého Moravana, ocenění „nejpamátnějšího muže všech věkův a národův“, jak Komenského Palacký nazval. Z jeho statí o Komenském září velká úcta k mravní síle Komenského, neméně však i vděčnost za úsilí o nápravu škol, obdiv k jeho činnosti pedagogické, kterou v českých zemích Palacký první ocenil a již se Komenský stal, jak Palacký zdůraznil, „*dobrodincem člověčenstva a nabyl velkého věhlasu*“; způsobil též proměnu v evropských naukách. „*Onť byl první, který potřebu studií pověcných a vzdělávání řečí národních povzbuzovav, klestil cestu*

průmyslovému a přírodovědnému duchu novější Evropy“. Tak postihl Palacký Komenského předchůdcovství i epochy osvícenské. Tento citát byl později často uváděn. Palacký si cenil přirozenosti pedagogické metody Komenského, názornosti, jeho varování před jednostranností a formalismem, rozvoje žákovy představitivosti aj. Zaznamenal, že termín *didaktika* je u Komenského chápán často v širším významu, jako pedagogika, jak je tomu ve spise *Didactica magna*.

Česky psané spisy Komenského byly Palackému vzorem jemnosti a vyspělosti národního jazyka, básnické krásy a Komenského názory na jazyk a jeho funkci pokládal i pro svou dobu stále za podnětné.

Palacký první v českých zemích ocenil pansofii Komenského a jeho směřování k harmonii a míru. Naznačil i vliv filosofie na vychovatelské práce, když charakterizoval Methodus linguarum jako *„filosofické naučení o řeči a její vzdělanosti v každém ohledu i posavad ještě každému zkoumateli jazykův příjemné a užitečné“* a přál si její překlad do češtiny. Palacký znal mnoho z korespondence Komenského, zejména důležitý dopis nakladateli Montanovi s výčtem prací Komenského.

Na základě četných výpisků z děl i literatury, slovníků a encyklopedií pořídil si Palacký seznam spisů Komenského, jichž bylo 92, stejný počet, na jaký upozornil Slovák J. Ribay Dobrovského, když s ním korespondoval o jeho slovníku.

Ad 4) Aniž to přímo vyjádřil, uplatňoval Palacký při hodnocení aspekty své ústřední ideje, *božnosti*, kterou charakterizoval ve své Krásovědě.¹⁶ Jejím základním principem bylo zdokonalování člověka. *„Božnost, podle smyslu slova svého, jest jakoby srodnost a podobnost Bohu, čili účastenství přírody boží a obraz bytu božského ve člověku“* (...) *„Božnost tedy, podle věci znamenáné, jest obsah jestotný všech konečných oučelův života duchovního“*. O člověku božném můžeme hovořit jen v ideji; *„ve skutečnosti ale jen člověctví k božnosti usilující poznati se dává; božnost jest cosi neskonalého“* (nekonečného, neukončeného),

„k čemuž my v neskonalém postupování se blížíti, ale nikdy dosáhnouti nemůžeme, jsouce božské a zvířecí přírody zároveň účastni a tudíž ve svém postupování k božnosti člověctvím vůbec vázáni“.

Myšlenkou *božnosti* se Palacký blížil Komenskému a jeho směřování k tomu, aby se člověk stával obrazem božím¹⁷. Ano, také u Komenského běželo o úsilí přibližovat se Bohu, svrchované dokonalosti, úsilí nikdy nekončící; stávat se obrazem božím však byla možnost, která se mohla splnit, ale také nemusela, jestliže o to člověk neusiloval. Kořeny podobné myšlenky u Komenského i Palackého mohly být biblické z Gn, 26,27.¹⁸ (19). I když se člověk „zmítá vlnobitím zevnějšího světa“, psal Palacký, „v nejvnitřnější svatyni bytu jeho svítí mu a zahřívá ho jiskra božství“; povinnost člověka spatřoval Palacký v tom, aby se tato jiskra budila a aby se zkoumala její tajemství. „*Ono postupování člověka v zásadě své božské a kladné, nazývám já tedy postupováním k božnosti...*“ Také Komenský se víckrát vyjadřoval, že i po biblickém pádu člověka zůstala v něm jiskra božího obrazu, k němuž byl stvořen, a že je člověk bytostně spojen s Bohem; to nazval *nexus hypostaticus*.¹⁹

V Palackého *božnosti* i v Komenského ideji *stávat se obrazem božím* je vyjádřen životní závazek, který má každý člověk k svému lidství, aby všechny moci naše působily v nedílné a živé celosti (Palacký), aby se člověk stával „*homo totus*“ (Komenský), ve smyslech, rozumu i citu a vůli, v myšlení, řeči i jednání. Vlohy k čistému lidství viděl jak Palacký, tak už Komenský, v každém člověku jako možnost, kterou je třeba rozvíjet. Je proto nutné rozvíjet nauku, která by budila vědomí pravé lidskosti a ulehčovala usilování o ně. Touto naukou je Palackému filosofie²⁰, která vede k moudrosti, Komenskému pansofie se stejným cílem. Palacký aplikoval *božnost* i na dějiny, i na pojetí dějin

¹⁶ *Krásověda, kn. I, a II.* PALACKÝ, FR.: *Spisy drobné III*, s. 129 nn. (passim).

¹⁷ BARTOŠ, F. M.: *Palackého božnost a Komenský*, Národní kultura IV, s. 57 nn.

¹⁸ Srov. v díle Jos. Fischera, *Myšlenka a dílo Františka Palackého*, Praha 1926, II, s. 68-69. ČAPKOVÁ, D.: *K pramenům Palackého božnosti*. Slovesná věda 2, s. 214, 216.

¹⁹ Srov. *Didactica magna*, kap. I, Dílo J. A. Komenského 15/I, s. 53.

²⁰ Srov. *Krásověda I/2 (O filosofii)*. *Spisy drobné III*, s. 131nn.

českých. V dějinách kladně zhodnotil i Jednotu bratrskou proto, že obracela větší pozornost k životu než k dogmatu, že u ní zbožnost a rozum jevíly se v nerozdílné činnosti, že přijala zásadu nápravy i ve věrouce, úspěšně vyrovnávala vztah svobody a kázně. Proto se u ní „*dařily pokrok a zdokonalitelnost nekonečná*“. *Božnost* obsahovala myšlenku humanitní. A ideou humanitní, kterou Palacký viděl u Komenského a v české reformaci, vytvářel s Šafaříkem a Janem Kollárem známou ideovou obrozenskou trojici.